T.C. ANADOLU ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI; NO. 1247
EDEBİYAT FAKÜLTESİ YAYINLARI; NO. 06

ANADOLU ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

CİLT:1 SAYI:2

Eskişehir, 2000

ESKİŞEHİR SEYİTGAZİ ÜÇSARAY KÖYÜ ELVEREN ZAVİYESİ VE TÜRBESİ

Erol ALTINSAPAN *
Abdullah DEVECİ **

Anadolu'nun Türk ve İslam dönemi bütününde; Seyitgazi ilçesi, Seyit Battal Gazi kültünün merkezi ve dergahının bulunduğu yerleşim olması nedeni ile önemli bir yere sahiptir.

Melametilikten doğan, Kalenderiyye ve Bektaşi tarikatlerine kucak açan Battal Gazi kültü, Seyitgazi bölgesinde güçlü bir heteredoks inanç ağı kurmuştur.

Bunlara örnek olarak, bugünkü mevcut yapılarıyla Arslanbeyli köyünde (Sücaaddin Veli Dergahı), Yazıdere Köyünde (Üryanbaba Zaviyesi), Beykışla Köyünde (Yılankırkan Zaviyesi), Doğançayır Köyünde (Melek Gazi Zaviyesi) ve Kümbet Köyündeki (Himmet Baba) zaviyeler verilebilir. [1]

* Yard. Doç. Dr., Anadolu Üniversitesi,Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Öğretim Üyesi
** Öğr. Gör., Anadolu Üniversitesi , Mühendislik Mimarlık Fakültesi , Mimarlık Bölümü, Öğretim Elemanı

[1] Bakınız, Erol Altınsapan ,**Ortaçağda Eskişehir Ve Çevresinde Türk Sanatı (11.-15.Yüzyıllar Mimarisi)**,Eskişehir ,1999

Bu çalışmada Seyitgazi ilçesinde bulunan, ancak yerleşim birimlerinden ve mevcut yollardan uzak bir yerde inşa edilmesinden dolayı, gözlerden ırak kalmış ve hiçbir yayında tanıtılmamış olan Seyitgazi Üçsaray Köyü Mezrasındaki Elveren Zaviyesini ve türbesini tanıtmaya çalışacağız.

Üçsaray köyünün yaklaşık 5km. kuzeydoğusunda yer alan ve bugün yanlızca türbe yapısı ayakta kalan zaviyeye ait diğer yapıların , sadece temelleri mecuttur.

Abdulbaki Gölpınarlı tekke ve zaviyenin tanımını şöyle yapar: "Aslı tekye olan ve Farsçada dayanmak, dayanılan yer anlamlarına gelen bu söz, tekyegah diye de kullanılır. Derviş denen tasavvuf ehlinin toplandıkları, zikrettikleri, kendilerince tekerrür etmiş töreyi yerine getirdikleri yapı ve müştemilatına denir. Türkçede "tekke" diye kullanılır. Hatta, "derviş dervişi tekkede, hacı hacıyı Mekke'de bulur" diye bir ata sözü de vardır. Gelip geçen dervişlerin birkaç gün konuk edilecekleri küçük tekkeler vardır ki bunlara da "zaviye" adı verilmiştir." [2]

Zaviye terimi; şehir, kasaba ve köydeki küçük tekkeler için kullanılmakla beraber ,ticaret ve seyahat yolları üzerindeki misafirhaneleri de ifade etmektedir. Geçitler ve derbentlerde kurulmuş bulunan bu kurumlar sadece dini bir kimlik taşımamaktadır.Ticaret hayatının büyük ölçüde kervan nakliyatına dayandığı bu devirlerde zaviyelerin önemi açıktır. Zaviyeler , diğer sosyal kurumlar gibi bulundukları zaman ve mekanın gerektirdiği sosyal, ekonomik ve dini şartlara bağlı olarak tasavvufi fikirlerin yayılması ve yaşatılması amacıyla kurulan kurumlardır.[3]

---

[2] Abdülbaki Gölpınarlı, **100 Soruda Tasavvuf** ,İstanbul ,1969 , s.18

[3] A.Yaşar Ocak , "Zaviyeler" , **Vakıflar Dergisi** , C.XII , Ankara , 1978 , s.261

Her hangi bir tarikata bağlı bir şeyh yanında belli sayıdaki müridiyle birlikte bir köyde veya yol üzerinde uygun bir mevkide zaviyesini açmaktadır. Buralarda kurulan zaviyeler tıpkı Orta Çağ manastırlarında ki gibi masraflarını kendi üretim güçleriyle karşılıyorlardı. Bu zaviyelerin etrafında tarlalar,bahçeler, bağlar ve değirmenler meydana geliyor, hayvan sürüleri besleniyordu. Dervişler hem kendi ihtiyaçlarını, hem de gelip geçen yolcuların masraflarını bizzat kendi emekleriyle karşılıyorlardı. [4]

Bir zaviyede genellikle;kurucu şeyhin türbesi, mescit, içinde ayin yapılan ve bazan ders okunan geniş bir oda ,dervişlerin odaları, misafir odaları, hamam, mutfak ve erzak ambarları ile ahır mekanları bulunmaktadır.

Bütün zaviyeler Anadolu'da aynı tipte inşa edilmememiştir.Bazı köylerdeki büyük yapıların yanında çoğu defa hiç bir özellik taşımayan kerpiçten veya ahşap zaviye binaları da yer alıyordu ki bugün çoğunun izi bile kalmamıştır. [5]

Zaviyeler her şeyden önce din ve tasavvufun , talim , tatbik ve yayma merkezidir. Buralarda belli bir tarikatın gereklerine göre bir yaşantı takip olunacağı açıktır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde medreselerin nüfuz edemediği köylerin ve göçebe çevrelerin dini ve sosyal hayatını ayarlama görevini zaviye ve tekkeler yüklenmişlerdir. [6]

Zaviyelerin sosyal alanda da büyük hizmetleri vardır. Yolcuların bedava yiyip içme ve yatıp kalkmalarını sağladıkları için hem seyahatlerin hem de ticaret hayatının düzenli bir biçimde akıp gitmesine yardımcı

---

[4] Ocak , a.g.m., s.262

[5] Ocak , a.g.m., s.264

[6] Ocak , a.g.m., s.267

oluyorlardı.Bundan başka çevrede yaşayan yoksullara bedava yiyecek veriyorlardı. Bu itibarla fakir tabaka buralarda kendine bir sığınak bulma imkanını elde ediyordu. Özellikle büyük kasaba ve şehirlerde bu durumun daha da iyi teşkilatlandığı ve büyük çaptaki zaviyelerin (imaret), kimsesiz ve yoksulların iaşe ve ibadetlerini yüklendikleri anlaşılıyor. [7]

MİMARİ

PLAN

Tek katlı Elveren Türbesi ,dıştan düzgün olmayan sekizgen; içten sekizgen şemanın köşelerindeki sıva ile pahlanmasından dolayı düzgün olmayan yuvarlaklaşmış sekizgen planlıdır. Sekizgen planın doğu cephesi orta kısmında kapı,güney cephe orta kısmında bir mazgal pencere, kuzey cephe orta kısmında küçük bir açıklık yer almaktadır. İç mekanda doğu-batı doğrultusunda dikdörtgen planlı bir sanduka vardır. [8]

Yapının örtüsü bir geçiş elemanına sahip olmayan, beden duvarları üstüne oturan kubbedir.

DIŞ TASVİR

Yapı yerleşimlere uzak ve geniş boş bir arazide kurulmuştur.Yapının doğusunda 3-4 m. uzaklıkta yatık biçimde toprağa gömülü iki sutun , kuzeyinde 10 m. uzaklıkta temelleri tespit edilebilen bir yapı kalıntısı ve güney doğu cephesi önünde toprağa gömülü profilli arşitrav parçası görülmektedir. Türbenin dışında olması muhtemel yapı bakiyesi hakkında yorumlara açık bu kalıntılardan başka, türbenin kuzey-doğusunda ve doğusunda 10-15 m.'lik uzaklıkltaki beş mezar kalıntısı, türbe çevresinde bir mezarlık bulunabileceği fikrini vermektedir.

---

[7] Ocak , a.g.m., s.268

[8] Sandukanın güney cephesi, batı ucunda su oluğuna benzer bir delik yeralır.

Yapının dış cepheleri yakın zamanlarda yapılmış ve yer yer dökülmüş sıva ile kubbe ise betonarme bir kılıf ile kaplanmıştır. Doğu cephedeki kapı dikdörtgen biçimli olup, gri mermerden yapılmıştır. Kapı, templon payesi(balüster) parçası devşirme malzeme bir lentoya sahiptir. Lentonun üzerinde kitabe panosunun yerleştirilebileceği sıva ile kaplanmış yatay dikdörtgen bir kısım görülmektedir.

Cephelerde sıvanın döküldüğü yerlerden anlaşıldığı kadar yapıda moloz taş kullanılmıştır.Yapının her cephesinde birer tane olmak üzere üst seviyede iskele bağlantısını sağlayan oyuklar görülmektedir.

İÇ TASVİR

İç mekanda görülen betonarme zemin, betonarme kaplı sanduka ve kireç badanalı duvarlar yapıda yakın zamanda yapılmış onarımların niteliği konusunda fikir vermektedir. Bu onarımlarla orjinalliğini büyük ölçüde yitiren yapının içinde alt seviyede iki, üst seviyede ise iki küçük niş görülür. Alt seviye nişleri kapının iki yanında ,üst seviye nişleri mazgal pencerenin iki yanında yer almaktadır.

İç mekan duvarları zeminden 2.10 m. yüksekliğinde olup, üst seviyelerinde aralıkları farklı yedi iskele oyukları görülmektedir. Moloz taş örgüye sahip kubbe yüksekliği zeminden 4.17 m.'dir.

MİMARİ KARŞILAŞTIRMA

Sekizgen planlı türbeler 11. yüzyıldan başlayarak İslam çevrelerinda karşımıza çıkar. Anadolu dışı örnekler arasında en önemlileri Büyük Selçuklu dönemine ait Abarkuh'taki 1056 tarihli Kümbet-i Ali, Harrakan ve Burcu-Demavend (12, yüzyılın ilk yarısı) türbeleridir. Bunlardan Burcu-Demavend ve Harrakan türbeleri çift katlı Kümbet-i Ali ise tek katlıdır. [9]

---

[9] Orhan Cezmi Tuncer , **Anadolu Kümbetleri 1** , Ankara , 1986 , s.34,38-40

Elveren Tekke Türbesi'nde olduğu gibi tek katlı, dıştan ve içten sekizgen planlı türbelerin 12. ve 13. yüzyıllarda Anadolu'da pek yaygın olmadığı görülmektedir. 12. yüzyılda örneği görülmeyen bu plan tipine 13. yüzyılda yalnız Aksaray'daki Kılıç Arslan Türbesi'nde rastlanmaktadır. (13. yüzyılın 3. çeyreği) 14. yüzyıl örnekleri arasında, ise, 1324 tarihli Erzurum-Miyadin Ferruh Hatun, 1325 tarihli Mut Hocendi oğlu Osman Bey, 1377 tarihli Antalya Zincirkıran Mehmet Bey, 14. yüzyılın 2. yarısına yerleştirilen Selçuk Anonim, 14. yüzyılın son çeyreğine yerleştirilen Selçuk İsa Bey ile 14. yüzyıl sonlarına tarihlenen Burdur Hıdırlık türbeleri sayılabilir.

Sekizgen planlı , tek katlı Elveren Tekke Türbesi'nin dış kenarları 5.66 x 5.33 m. ölçülerindedir.

Karşılaştırmak için ele aldığımız , 12-17.yy'la tarihlenen sekizgen planlı 39 türbenin ölçüleri 3.20 x 3.20 m.- 9.40 x 9.40 m. arasında değişmektedir. [10]

Türbemize ölçüleri ile yaklaşan örnekler ; Aksaray , Kılıç Arslan Türbesi , 1260 , (5.40 x 5.40 m.) , Sivas , Abdül-Vehhab Gazi Türbesi , 1321 ? , (5.20 x 5.20 m.) , Diyarbakır , Şeyh Abdülcelil Kümbeti , 16.yy. 1.çeyrek , (5.10 x 5.10 m.) , Diyarbakır -Dicle , Kocaalan Türbesi , 17.yy. 1.çeyrek , (6.00 x 6.00 m.) , Bitlis , Şerefhan Kümbeti , 1723 ? , (5.70 x 5.70 m.) dir.

Yapımızın ölçülerine benzer ölçüleriyle karşımıza çıkan, 1260 yılına tarihlenen Aksaray Kılıç Arslan Türbesi dışındaki örneklerin tümü 14.yy ve sonrasına tarihlendirilmektedir.

---

[10] Bakınız, M. Oluş Arık, **Bitlis Yapılarında Selçuklu Rönesansı**, Ankara, 1971, Orhan Cezmi Tuncer, **Anadolu Kümbetleri 1**, Ankara , 1986, **Anadolu Kümbetleri 2**, Ankara, 1991, Hakkı Önkal, **Anadolu Selçuklu Türbeleri**, Ankara, 1996

Türbemizin kubbe çapı yaklaşık 4.2 m. ölçüsündedir.Türbemizin kubbe çapı ölçüsüne , kubbe çapı ölçüleriyle yaklaşan örnekler ; Aksaray, Kılıç Arslan Kümbeti , 1260 , (3.60 m.) , Erzurum – Pasinler , Gülperi Kümbeti , 14.yy. 2.çeyrek, (4.90 m.) , Isparta - Eğridir , Şeyh Mehmet Duduki(Baba Sultan) Kümbeti, 1357 , (4.00 m.) , Ankara – Kızılcahamam , Durhasanşah Kümbeti , 1421 , (4.70 m.) , Ankara – Beypazar , Boğazkesen Kümbeti , 15.yy. ?, (4.10 m.), Diyarbakır, Şeyh Abdülcelil Kümbeti, 16.yy. 1. Çeyrek , (3.69 m.) , Diyarbakır, Sarı Saltuk(Gülşeni) Kümbeti , 1533'ten sonra, (84.30 m.) , Diyarbakır –Eğil , Kalkan(Şerbettin)Köyü 2.Kümbet , 16.yy. 4.çeyrek , (4.50 m.) , Diyarbakır – Dicle, Kocaalan (Deran) Köyündeki Türbe , 17.yy. 1. çeyrek , (4.10 m.) , Bitlis, Şerefhan(Saidiye)Kümbeti , 1723 ? , (3.85 m.) , dir.

Yapının kubbe çapı ölçüsüne benzer , kubbe çapı ölçüleriyle karşımıza çıkan , 1260 yılına tarihlenen Aksaray Kılıç Arslan Türbesi dışındaki örneklerin tümü 14.yy. ve sonrasına tarihlendirilmektedir.
Yapımızın duvar kalınlığı 0.70 m. ölçüsündedir.

Türbenin duvar kalınlığı ölçüsüyle aynı olan örnekler; Erzurum – Pasinler , Ferruh Hatun Kümbeti , 1324 , (0.70 m.) , Eskişehir , Atalan Kümbeti(Tekkesi) , 16.yy. 2. çeyrek ?[11] , (0.70 m.) , Diyarbakır - Eğil, Kalkan(Şerbettin) Köyü 2. Kümbet , 16.yy. 4. çeyrek , (0.70 m.) , dir.

Yapının duvar kalınlığı ölçüsüyle aynı olan örneklerden, 1324 yılına tarihlenen Erzurum- Pasinler , Ferruh Hatun Kümbeti dışındaki örnekler 16.yy. tarihlendirilmektedir.

Yapımızın kapısı doğu cephededir.

---

[11] Altınsapan , a.g.e. , s.112-114

Türbenin kapı yönüyle aynı yönde olan örnekler ; İçel – Mut , Hacentioğlu Osman Bey Kümbeti , 1325 , (Doğu) , Isparta - Eğridir , Şeyh Mehmet Duduki(Baba Sultan) Kümbeti , 1357 , (Doğu) , Karaman , Emüniddin(Demir Gömlek) Kümbeti , 15.yy. 1.çeyrek , (Doğu) , Antalya - Elmalı , Abdal Musa(Ali Baba) Kümbeti , 15.yy. ortası , (Doğu) , Diyarbakır - Dicle , Kocaalan(Deran) Köyündeki Türbe , 17.yy. 1.çeyrek, (Doğu) , dir.

Kapıları türbemizin yönüyle aynı yönde olan örneklerden , iki tanesi 14.yy'la, iki tanesi 15.yy'la, bir tanesi 17.yy'la tarihlendirilmektedir.

TARİHLENDİRME

Türbeyi tarihlendirebilmek için ; Anadoluda 12.yy'dan itibaren gelişen türbe mimarisinde yüzyıllara göre değişen formu ortaya çıkarabilmek gayreti ve düşüncesi ile yaptığımız mimari karşılaştırmada 39 adet sekizgen planlı ve tek katlı türbe incelenmiştir.Ortaya çıkan sonuç : Elveren tekke türbesinin 13.yy'dan sonra inşa edilmiş olduğudur.Gerek kat sayısı , gerek planı , gerekse diğer ölçüleri ile 14.yy ve sonrası dönemlerin özelliklerine sahiptir.

Türbenin inşasını bölgenin yapısı ile birlikte değerlendirdiğimizde ; yöredeki tekke ve zaviyelere özellikle 15.yy. ve 16.yy'ın başında büyük yatırımlar yapıldığını görmekteyiz.Bunun en güzel örnekleri Battal Gazi Külliyesinde yapılan onarım ve ilaveler ile Sücaaddin Veli Külliyesi ve Üryan Baba Zaviyesinin inşasıdır.

Bölge insanının uygulanan bu devlet politikası ile belirgin bir huzura kavuştuğunu ve sahip oldukları dini nitelikli kurumların yapılarını , yeniden canlandırdıklarını düşünebiliriz.

Elveren Tekke Türbesinin sekizgen prizma gövdesi ; 15.yy'da yeniden inşa edilen Seyit Battal Gazi Türbesi ,16.yy. başında inşa edilen Aslanbeyli Köyündeki Sücaaddin Veli ve Mürvet Ali Paşa Türbeleri ile Yazıdere Köyünde inşa edilen Üryan Baba Türbelerinin sekizgen prizma gövdelerini tekrar etmektedir.

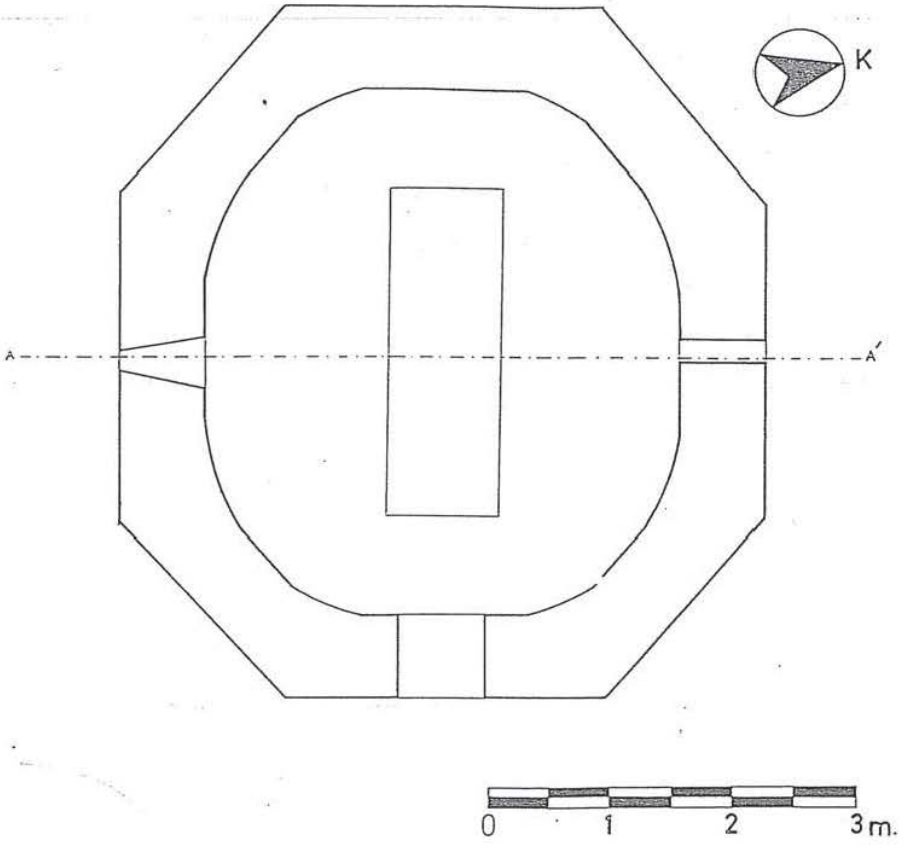
Dönemin Kütahya-Seyitgazi ulaşım yolu üzerinde inşa edilen Türbe ; Elveren Tekke Zaviyesinin en gösterişli yapısıdır ve yukarda belirttiğimiz Battal Gazi kültünün anıtsal yapıları olan Türbelerin formlarını tekrar eder.

Bu duruma göre Türbe yapısının inşasının muhtemelen en erken 16.yy'ın ilk yarısında gerçekleştirildiğini düşünmekteyiz. [12]

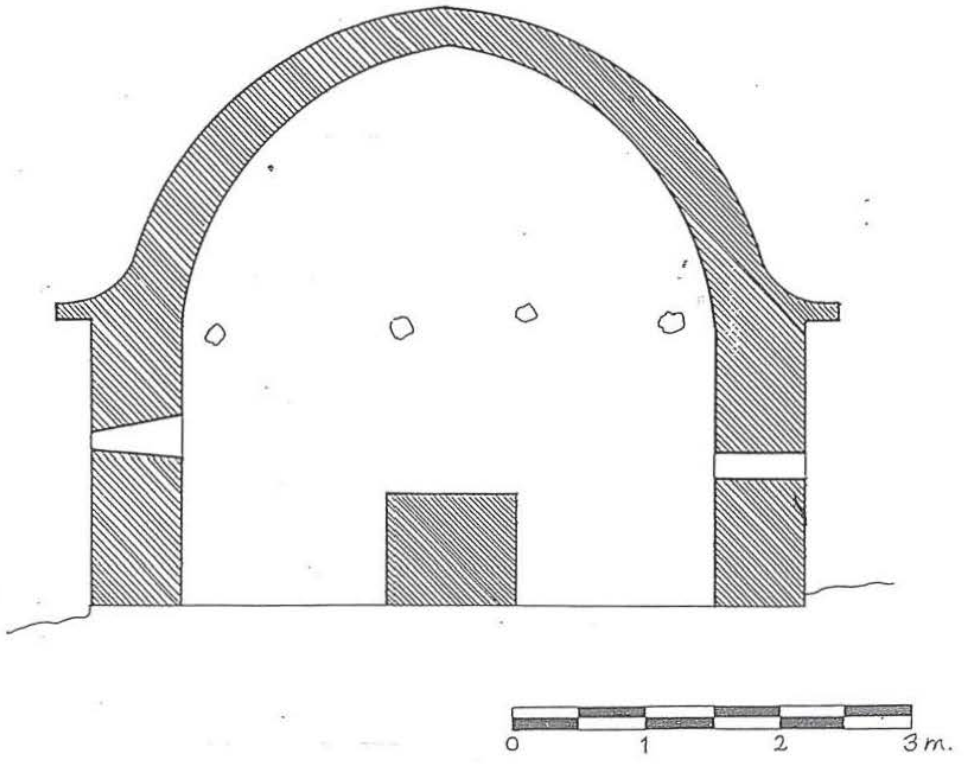
---

[12] Yapının tarihlendirilmesinin ; Yard. Doç. Dr. Erol Altınsapan ve Yard. Doç. Dr. Yağmur Say başkanlığında yürütülecek olan, bölgedeki dini kurumları ve dini mimariyi ele alan projede, Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Yard. Doç. Dr. Yağmur Say tarafından yapılacak arşiv taramasıyla netleşeceğini düşünmekteyiz.

ÇİZİMLER

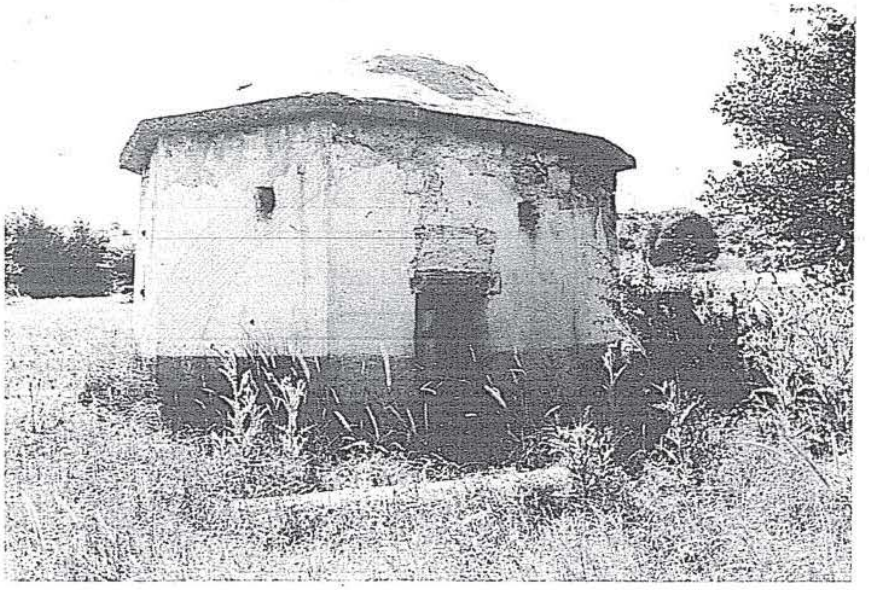

1- Eskişehir Seyitgazi Elveren Zaviyesi Türbesi, rölöve planı
Rölöve: Abdullah Deveci-Yalçın Mergen
Çizen: Abdullah Deveci

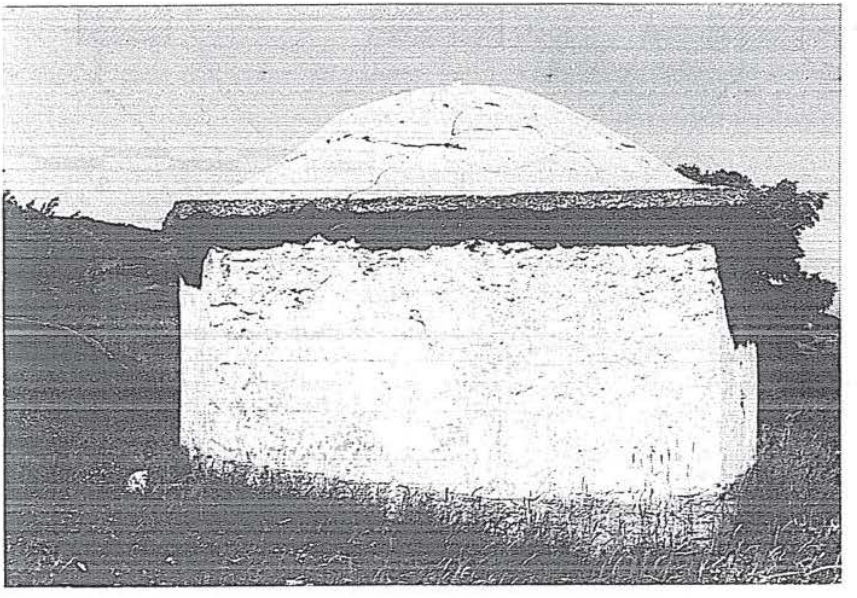

2- Eskişehir Seyitgazi Elveren Zaviyesi Türbesi, enine rölöve kesidi, batıya bakış
Rölöve: Abdullah Deveci-Yalçın Mergen
Çizen: Abdullah Deveci

RESİMLER

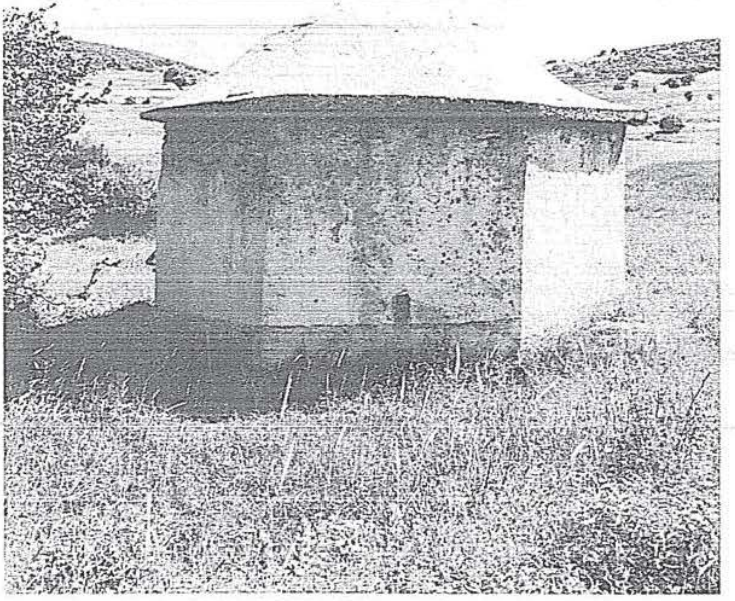
1- Elveren Zaviyesi Türbesi, Doğu Cephesi

2- Elveren Zaviyesi Türbesi, Batı Cephesi

3- Elveren Zaviyesi Türbesi, Güney Cephesi

4- Elveren Zaviyesi Türbesi, Kuzey Cephesi